

Husayn Voiz Koshifiy axloqiy qarashlarning jamiyat va shaxs hayotidagi o'rni

Umida Muzaffarjon-qizi Mannobova

Mohigul Anvarjon-qizi Azimova

Omina Shuxratbek-qizi Anvarova

Ilmiy maslahatchi: M.M.Mirzakarimova

Andijon davlat chet tillari instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada axloqiy qarashlar tushunchasining nazariyasi, uning falsafiy va ijtimoiy mohiyati tahlil qilinadi. Maqolada axloqiy qarashlarning jamiyat va shaxs hayotidagi o'rni hamda qadriyatlar tizimi sifatidagi ahamiyati yoritiladi. Jumladan, Husayin Voiz Kashifiyning "Axloqi Muhsiniy asari asosida uning axloqiy konsepsiyasi, adolat, nafs tarbiya hamda komil inson g'oyalari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, Sharq va G'arb falsafasida axloqiy qarashlarning talqini qiyosiy raxishda ko'rib chiqiladi. Xususan, Aristotelning fazilat etikasi, Immanuel Kantning burch etikasi hamda Abu Hamid Muhammad ibn Muhammad al-G'azzoliyning tasavvufiy-axloqiy asosida ilmiy yoritiladi.

Kalit so'zlar: axloqiy qarash, qadriyat, komil inson, milliy identitet, adolat, fazilat, burch etikasi, milliy axloq

The role of moral views of Husain Voiz Kashifi in society and individual life

Umida Muzaffarjon-kizi Mannobova

Mohigul Anvarjon-kizi Azimova

Omina Shukhratbek-kizi Anvarova

Scientific advisor: M.M.Mirzakarimova

Andijan State Institute of Foreign Languages

Abstract: This article analyzes the theory of the concept of moral views, its philosophical and social essence. The article highlights the role of moral views in society and individual life, as well as their importance as a system of values. In particular, based on the work of Husayn Voiz Kashifi "Akhloqi Muhsiniy", his moral concept, justice, self-education and the ideals of a perfect person are scientifically analyzed. Also, the interpretation of moral views in Eastern and Western philosophy is considered in a comparative manner. In particular, Aristotle's virtue ethics,

Immanuel Kant's duty ethics and Abu Hamid Muhammad ibn Muhammad al-Ghazali's mystical-ethical basis are scientifically illuminated.

Keywords: moral view, value, perfect person, national identity, justice, virtue, duty ethics, national morality

Zamonaviy globallashuv sharoitida axloqiy qadriyatlar masalasi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Jamiyat taraqqiyoti, shaxs kamoloti hamda ijtimoiy barqarorlik ko'p jihatdan axloqiy qarashlarning shakllanish darajasiga bog'liqdir. Axloqiy qarash insonning yaxshilik va yomonlik, adolat va zulm, burch va mas'uliyat haqidagi ongli tasavvurlar tizimi sifatida namoyon bo'lib, u shaxs xulq-atvorini tartibga solish bilan birga, jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarning ma'naviy asosini ham belgilaydi.

Sharq falsafiy tafakkurida axloq masalasi alohida o'rin egallaydi. Xususan, Husayn Voiz Koshifiy o'zining Axloqi Muhsiniy asarida axloqni shaxs kamoloti, nafs tarbiyasi va davlat boshqaruvi bilan uzviy bog'liq holda talqin qiladi. Uning qarashlarida adolat, sabr, qanoat va komil inson g'oyalari markaziy o'rin tutadi. Koshifiy axloqni jamiyat barqarorligining asosi sifatida baholab, rahbar va fuqaro axloqi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ilmiy-didaktik ruhda asoslaydi. G'arb falsafasida ham axloqiy qarashlar turli nazariy yo'nalishlar asosida rivojlangan. Masalan, Aristotile fazilat etikasi orqali inson baxtini axloqiy kamolot bilan bog'lasa, Immanuel Kant axloqni burch va kategorik imperativ tamoyili asosida izohlaydi. Shuningdek, Abu Hamid al-Ghazali axloqni qalb pokligi va nafsni tiyish bilan bog'lab, ruhiy-axloqiy komillik masalasini ilgari suradi. Ushbu yondashuvlar axloqiy tafakkurning universal va tarixiy jihatlarini yoritishga xizmat qiladi. Mazkur tadqiqotning maqsadi axloqiy qarash tushunchasining nazariy asoslarini ochib berish, Sharq va G'arb mutafakkirlarining axloqiy konsepsiyalarini qiyosiy tahlil qilish hamda ularning zamonaviy jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat.

Husayn Voiz Koshifiy (taxm. 1440-1504/1505) XV asr Xuroson ilmiy-madaniy muhitining yirik namoyandalaridan biridir. U Sabzavor atrofida tug'ilgan bo'lib, keyinchalik Hirot ilmiy muhitida faoliyat yuritgan. Manbalarda uning voizlik faoliyati, tafsir, adabiyot, axloq va tasavvufga oid asarlari qayd etiladi. Temuriylar davrida, xususan, Sulton Husayn Boyqaro hukmronligi yillarida Hirot Sharqning yirik ilm markaziga aylangan bo'lib, Koshifiy aynan shu muhitda ijod qilgan.

O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasida Koshifiy ko'p qirrali olim sifatida tavsiflanadi hamda uning axloqiy-didaktik asarlari Sharq ma'naviy merosida muhim o'rin egallashi ta'kidlanadi.

Sharqshunos E.E.Bertels ham temuriylar davri adabiy-madaniy muhiti haqida so'z yuritarkan, Koshifiy faoliyatini XV asr fors-tojik adabiy an'analari doirasida

baholaydi: XV asr Xuroson adabiy muhiti saroy homiyli va diniy-didaktik adabiyot rivoji bilan ajralib turadi. (Bertels E.E. Istoriya persidsko-tadjikskoy literatury. - Moskva: Nauka, 1960).

Koshifiyning eng mashhur axloqiy asari - Axloqi Muhsiniy bo'lib, u taxminan 1494-1495-yillarda yozilgan. Asar Sulton Husayn Boyqaroning o'g'li Abulmuhsin Mirzoga bag'ishlangan. Tadqiqotlarda asar 40 bobdan iborat ekani qayd etiladi. Unda: shaxsiy axloq, jamiyatdagi muomala madaniyati, rahbar va fuqaro munosabatlari, adolat va davlat boshqaruvi, nafs tarbiyasi, sabr, qanoat, tavoze' kabi fazilatlar ketma-ketlikda yoritilgan¹.

Adolat tamoyili: Koshifiy nazarida adolat jamiyat barqarorligining asosi hisoblanadi. U rahbar axloqi va davlat boshqaruvida adolatni bosh mezon sifatida belgilaydi. Adolatsizlik jamiyatni inqirozga olib kelishini ta'kidlaydi. Bu g'oya asarning davlat va siyosatga bag'ishlangan boblarida yoritiladi (Koshifiy, 1990 nashr).

Nafs tarbiyasi va komil inson g'oyasi: Koshifiy axloqiy kamolotni nafsni tiyish va ichki poklanish bilan bog'laydi. Uning fikricha, inson o'z nafsini nazorat qilish orqali komillikka erishadi. Bu jihat tasavvufiy an'analarga hamohang bo'lib, Sharq axloqiy tafakkurining asosiy belgilaridan biridir.

Axloq va ijtimoiy mas'uliyat: Koshifiy axloqni faqat shaxsiy fazilat sifatida emas, balki ijtimoiy mas'uliyat tizimi sifatida talqin qiladi. Insonning xulq-atvori jamiyat taraqqiyotiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli u ota-ona, ustoz, rahbar va fuqaro burchlarini alohida ko'rib chiqadi.

Ilmiy ahamiyati va tarixiy o'rni: Koshifiy asarlari XV asr axloqiy tafakkurining tizimli namunasi sifatida qadrlanadi. E.E.Bertels temuriylar davrini Sharq adabiy-falsafiy uyg'onish bosqichi sifatida baholab, bu davrda axloqiy-didaktik asarlar keng rivojlanganini ta'kidlaydi (Bertels, 1960).

Koshifiyning axloqiy qarashlari, avvalo, fazilat tushunchasi atrofida shakllangan. Uning Axloqi Muhsiniy asarida inson kamoloti ma'naviy fazilatlarni egallash orqali amalga oshishi ta'kidlanadi. U sabr, qanoat, hayo, adolat, shijoat, tavoze' kabi fazilatlarni komil insonning asosiy belgisi sifatida talqin qiladi. Koshifiy uchun axloq - bu nazariy qoidalar majmui emas, balki insonning ichki olamini poklash, nafsni tarbiya qilish va ijtimoiy mas'uliyatni anglash jarayonidir. Fazilatlar insonni yuksaltiradi, jamiyatni barqaror qiladi va davlat boshqaruvida adolatni ta'minlaydi.

Aristotelning Nicomachean Ethics asarida ham axloq fazilatlar tizimi sifatida ko'riladi. Unga ko'ra, fazilat odat orqali shakllanadi va insonning baxt-saodatga (eudaimonia) erishishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Aristotel "oltin o'rtacha"

¹ Koshifiy, Husayn Voiz. Axloqi Muhsiniy. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1990. — 304 b.

tamoyilini ilgari surib, har bir fazilat haddan oshish va kamchilik o'rtasidagi muvozanat ekanini ta'kidlaydi. Masalan, jasorat qo'rqqoqlik va beparvolik o'rtasidagi o'rtacha holatdir.

Koshifiy bilan Aristotel o'rtasidagi eng muhim o'xshashlik - fazilatlarni axloqning markaziga qo'yishidir. Har ikki mutafakkir axloqni inson tabiatini takomillashtirish vositasi deb biladi. Biroq ularning asosiy farqi metodologiyada namoyon bo'ladi. Aristotel axloqni asosan ratsional asosda, aql va tajribaga tayangan holda tushuntiradi. Koshifiy esa fazilatni ruhiy poklanish va nafsni jilovlash orqali izohlaydi. Unda tasavvufiy tafakkur kuchli bo'lib, axloqiy komillik ma'naviy-ruhiy yetuklik bilan bog'lanadi.

Shuningdek, Aristotel uchun baxt - bu dunyoviy va aqliy mukammallik holati bo'lsa, Koshifiy uchun komillik ilohiy ma'naviy mukammallik sari intilishdir. Shu bois, Aristotel etikasi ko'proq falsafiy-ratsional tizimga mansub bo'lsa, Koshifiy etikasi axloqiy-diniy va tasavvufiy asosga ega. Biroq ikkala tizimda ham axloqiy yetuklik insonning o'z ustida ishlashi orqali shakllanadi degan umumiy g'oya mavjud.

Kantning *Groundwork of the Metaphysics of Morals* asari Yevropa axloqshunosligida yangi bosqichni boshlab bergan. Kant axloqni natijaga emas, balki niyatga bog'laydi. Uning kategorik imperativ tamoyiliga ko'ra, inson shunday amal qilishi kerakki, uning harakati umumiy qonun darajasiga ko'tarilishi mumkin bo'lsin. Bu yerda axloqiylikning mezoni - ratsional burchni ongli ravishda bajarishdir.

Koshifiy ham insonning ichki niyatini muhim deb biladi. U riyokorlikni qoralaydi, tashqi ko'rinishdagi taqvo va aslida nopok qalbni keskin tanqid qiladi. "Axloqi Muhsiniy"da insonning qalb pokligi, ixlosi va samimiyligi axloqiy fazilatning asosiy belgisi sifatida ko'rsatiladi. Bu jihatdan Koshifiy va Kant o'rtasida ma'lum mushtaraklik mavjud: har ikkisi ham axloqni ichki ong va niyat bilan bog'laydi.

Biroq ularning farqi shundaki, Kant axloqni diniy asosdan mustaqil, sof ratsional qonun sifatida talqin qiladi. Koshifiy esa axloqni ilohiy tartib va ma'naviy kamolot bilan uzviy bog'laydi. Kant uchun axloqiylik - bu burchni bajarish, Koshifiy uchun esa axloqiylik - bu nafsni tarbiya qilish va qalbni poklash jarayonidir.

Kant etikasi universal qonun tamoyiliga asoslanadi, ya'ni har bir inson uchun bir xil me'yor qo'llanadi. Koshifiy esa axloqiy masalalarni ko'pincha ijtimoiy rollar kontekstida tahlil qiladi: rahbar, ota-ona, farzand, ustoz kabi. Shu sababli Koshifiyning etikasi ijtimoiy-didaktik xususiyatga ega, Kant etikasi esa formal-ratsional tizimdir.

Akvinalik Fomaning *Summa Theologica* asari xristian teologiyasiga asoslangan axloqiy tizimni yaratadi. U tabiiy qonun va ilohiy qonun nazariyasini ishlab chiqib, inson aqli orqali ezgulikni anglash mumkinligini ta'kidlaydi. Axloqiy fazilatlar

insonni najot sari yetaklaydi. Koshifiy bilan Aquinas o'rtasida sezilarli o'xshashlik bor. Har ikki mutafakkir axloqni ilohiy manbaga tayanib tushuntiradi. Har ikkisi uchun ham axloqiy komillik ruhiy yetuklik bilan bog'liq. Biroq Aquinas tizimi xristian dogmatikasi asosida qurilgan bo'lsa, Koshifiy tizimi islomiy-tasavvufiy an'anaga mansubdir.

Aquinas axloqni tizimli teologik-falsafiy konstruksiya sifatida ishlab chiqqan. Koshifiy esa axloqni didaktik, ibratli hikoyatlar va amaliy maslahatlar orqali bayon etadi. Shu jihatdan Koshifiy asari ko'proq pedagogik va ma'rifiy yo'nalishga ega.

Russo The Social Contract asarida inson tabiatan pok va ezgu, jamiyat esa uni buzadi degan g'oyani ilgari suradi. Uning nazarida axloqiy muammo ijtimoiy tuzum bilan bog'liq.

Koshifiy esa insonda nafs mavjudligini va u tarbiya qilinmasa, yovuzlikka moyil bo'lishini ta'kidlaydi. Demak, Russo inson tabiatini ijobiy, Koshifiy esa muvozanatli, ya'ni tarbiyaga muhtoj mavjudot sifatida ko'radi. Bu yerda antropologik qarashlar farqi mavjud.

Husayn Voiz Koshifiy axloqiy qarashlarida: shaxs kamoloti va jamiyat barqarorligini o'zaro bog'liq holda talqin qiladi, adolatni davlat va jamiyat hayotining markaziy tamoyili sifatida belgilaydi, nafs tarbiyasini komil inson shakllanishining sharti deb hisoblaydi, axloqni individual va ijtimoiy mas'uliyat tizimi sifatida asoslaydi. Uning "Axloqi Muhsiniy" asari Sharq axloqiy tafakkurining yuksak namunasi bo'lib, bugungi globallashuv sharoitida ham o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Koshifiyning axloqiy konsepsiyasi Sharq tasavvufiy tafakkuriga mansub bo'lsa-da, u Yevropa axloqiy tizimlari bilan muayyan mushtaraklikka ega. Aristotel bilan fazilatga asoslanish, Kant bilan ichki niyatga urg'u berish, Aquinas bilan ilohiy manbaga tayanish jihatlari o'xshashdir. Biroq Koshifiyni ajratib turadigan asosiy jihat axloqni nafsni tarbiya qilish va ruhiy komillikka erishish jarayoni sifatida talqin etishidir. Shu tariqa, Koshifiyning axloqiy qarashlari Sharq va G'arb axloqiy tafakkuri o'rtasida muhim qiyosiy tadqiqot ob'ekti bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Husayn Voiz Koshifiy. Axloqi Muhsiniy (Yaxshi xulqlar) — Toshkent: Yoshlar matbuoti nashriyoti, 2025. — 320 bet. ISBN: 978-9910-679-36-0.
2. Madaminjonovna, M. M. METHODOLOGY OF EDUCATIONAL TEACHING OF GENERAL SCIENCES.
3. Muhammaddilyor Diyorbek O'G'Li Uzoqjonov, & Maxliyoxon Madaminjonovna Mirzakarimova (2025). Atrof-muhitni asrash va ekologik barqarorlikni ta'minlash muammolari. Science and Education, 6 (12), 17-21.

4. Mirzakarimova, M. (2025). O 'QUVCHILARDA TADBIRKORLIK TUSHUNCHALARINI RIVOJLANTIRISHNING DIAGNOSTIK TAHLILI. Scientific journal of the Fergana State University, (4), 1-1.
5. Mirzakarimova, M. (2025). Didactic Effectiveness of Teaching General Sciences with an Entrepreneurial Orientation. Journal of Institutional Research South East Asia, 23(3).
6. Uzoqjonov, M. D. O. G. L., & Mirzakarimova, M. M. (2025). Zamonaviy texnologiyalarning atrof-muhitga ta'siri. Science and Education, 6(11), 281-284.
7. El-Atrash, A., Zaki, S., Tousson, E., & Negm, M. (2022). Copper oxide nanoparticles induced liver and kidney toxicity in rat. Asian Journal of Biochemistry, Genetics and Molecular Biology, 12(4), 154-160.
8. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonov, M. D. O. G. L. (2025). Zamonaviy axborot texnologiyalariga o'tishda axborot xavfsizligi. Science and Education, 6(10), 89-93.
9. МИРЗАКАРИМОВА, М. М. (2022). ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ТАДБИРКОРЛИККА ЙУНАЛТИРИБ УЎҚИТИШНИНГ ДИДАКТИК АСОСЛАРИ.
10. Madaminjonovna, M., & Uzoqjonov, M. (2025). The possibilities of solving environmental problems through technology. Academic Journal of Science, Technology and Education, 1(7), 11-15.
11. Uzoqjonov, M., & Mirzakarimova, M. (2025). The role and significance of artificial intelligence in modern society. Technical Science Integrated Research, 1(6), 8-10.
12. Mirzakarimova, M., & Uzoqjonov, M. (2025). Information security in information-communication technologies. Academic Journal of Science, Technology and Education, 1(6), 8-11.
13. Умнов, Д. Г., Кариев, А. Д., Тешабоев, А. Ю., & Мирзакаримова, М. М. (2024). Формирование финансовой грамотности и культуры потребления у старших дошкольников. Перспективы науки и образования, (6 (72)), 420-436.
14. MADAMINJONOVNA, M. X. T. T. Y. (2022). NALTIRIB O'QITISHNING DIDAKTIK ASOSLARI. Nova. Pub, 1-128.
15. Madaminjonovna, M. M. (2024). ECOLOGICAL-VALEOLOGICAL CULTURE IN THE "MAN-NATURE-SOCIETY" SYSTEM. Web of Teachers: Inderscience Research, 2(5), 51-55.
16. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2024). Pedagogik mahoratning shakllanishi va rivojlanishi. Science and Education, 5(3), 264-269.
17. Mirzakarimova, M. M. (2024). O'qituvchining muomala madaniyati. Science and Education, 5(4), 278-282.

18. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2024). "Avesto" va pedagogik fikrlar rivoji. *Science and Education*, 5(2), 224-228.
19. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2023). Scientific and pedagogical activity of Imam al-Bukhari. *Science and Education*, 4(12), 321-324.
20. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2023). O'zbekistonda chiqindilarni qayta ishlash muammolarini o'rganish va bartaraf qilish. *Science and Education*, 4(11), 78-83.
21. Mirzakarimova, M. (2023). CLIL TEXNOLOGIYALARI VOSITASIDA O'QUVCHILARNING TADBIRKORLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATION METOD VA VOSITALAR. *Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi*, (6), 410-415.
22. Мирзакаримова, М. М. (2020). Умумтаълим фанларини тадбиркорликка йўналтириб ўқитиш тизими. *Science and Education*, 1(4), 97-103.
23. Мирзакаримова, М. М. (2020). ESSENTIAL COMPOSITION OF ENTREPRENEURSHIP FUNCTIONAL LITERACY. *INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND TECHNICAL JOURNAL" INNOVATION TECHNICAL AND TECHNOLOGY*, 1(1), 63-65.
24. Mirzakarimova, M. M. (2022). The Necessity to Develop Students' Entrepreneurial Skills in English Classes. *Telematique.-2022.-S*, 7128-7131.
25. Мирзакаримова, М. М. (2020). Замонавий шароитларда умумтаълим фанларини тадбиркорликка йўналтириб ўқитиш тизими. *Science and Education*, 1(4), 216-222.
26. Mirzakarimova, M. (2023). EFFECTIVENESS OF STUDENTS'ENTREPRENEURIAL SKILLS DEVELOPMENT THROUGH CLIL TECHNOLOGIES. *Академические исследования в современной науке*, 2(8), 92-94.
27. Madaminjonovna, M. M. (2023). Innovative Methods and Tools for Developing Students' Entrepreneurial Skills Using CLIL Technologies. *International Journal of Human Computing Studies*, 5(3), 15-17.